

הרב אריה כץ

איסור נידה בזמן הזה (עוד על פתרון בעיית ההרגשה בימינו)¹

מבוא – דם האוסר מהתורה ומדרבנן

דם אוסר את האישה מן התורה משום נידה או משום זבה רק כשמתמלאים התנאים הבאים:

- (א) דם בצבע האוסר.²
  - (ב) הדם יוצא מתוך הרחם (ואז הוא אוסר אפילו קודם שיצא אל מחוץ לגוף).³
  - (ג) האישה הרגישה ביציאת הדם.⁴
  - (ד) מקורו של הדם אינו במכה.⁵
- אם נתמלאו כל התנאים, כל ראיית דם אוסרת, אפילו בכמות מעטה ביותר.⁶ יש מקרים שבהם גם אם לאישה לא ברור שהיא הרגישה את יציאת הדם, אנו מתייחסים אליהם כאל ראיית דם בהרגשה (או לפחות חשש ראיית דם בהרגשה), עקב החשש שהייתה הרגשה, ומאורע אחר שאירע ביחד עם ראיית הדם הקהה את ההרגשה:
- (א) הרמב"ם (הל' איסורי ביאה פ"ט ה"א) כתב שדם שנמצא בבדיקה פנימית: 'הרי זה בחזקת שבא בהרגשה'.
  - (ב) שו"ת 'תרומת הדשן'⁷ כתב, שגם אצל אישה שראתה דם בזמן תשמיש (והיינו סמוך

1. מאמר זה עוסק בפתרון שאלת הרגשת יציאת הדם בזמן הזה: כפי שנראה להלן, הרגשה היא אחד התנאים לאיסור נידה מן התורה, אך נשים רבות בימינו טוענות שאין להן כל הרגשה של יציאת דם. בשאלה זו כבר קדמוני כמה וכמה מחברים, נזכיר כאן את מאמרו של הרב שלמה לוי, 'הרגשה בזמן הזה', אסיא, עג-עד (ניסן תשס"ד), עמ' 128-138, ואת מאמרו של הרב יוסף מרקוס, 'הצעה חדשה לפתרון בעיית דין הרגשה', צהר, כח (תשס"ז), עמ' 21-26, וראה שם, עמ' 27-30, בתגובותיהם של הרב יואל קטן והרב שלמה לוי להצעה זו. אמנם בדברי שניהם לא הובא הפתרון שלעניות דעתי הוא המוסכם ביותר על כלל הפוסקים, והנהוג אצל רוב מורי ההוראה, ולכן ראיתי חשיבות בכתיבת מאמר זה, שמנסה בסופו לתת גם הגדרות מעשיות.
2. ראה משנה, נידה יט ע"א, שמן הדין יש רק חמישה גוונים של דם שאוסרים: ארבעה גוונים של אדום וכן שחור. וראה שו"ע, יו"ד סי' קפח סעי' א, שלמעשה בזמן הזה יש להחמיר ולאסור כל גוון של אדום או שחור, ואין לטהר אלא צבעים כגון לבן או ירוק (הכוונה לצהוב). לגבי מראה בגוון חום, ראה פת"ש, שם ס"ק א.
3. ראה שו"ע, יו"ד סי' קפג.
4. שו"ע, שם. וראה להלן, מה נחשב להרגשה.
5. ראה שו"ע ורמ"א, יו"ד סי' קפח סעי' ה. וראה שו"ת שאגת כהן, ח"ב סי' ט-י, שלמעשה יש לטהר דם מכה אפילו כשהוא מגיע מרירית הרחם.
6. ראה שו"ע, יו"ד סי' קפג.
7. שו"ת תרומת הדשן, פסקים וכתבים סי' מז.

לאחר התשמיש,⁸ ולא הרגישה ביציאתו, יש חשש דאורייתא, שמא טעתה וחשבה שהרגישה הרגשת שמש, ובאמת הרגישה את יציאת הדם.

(ג) ה'חוות דעת'⁹ השווה ראייה סמוך לתשמיש לראייה סמוך להטלת מי רגליים, שגם בה יש לחשוש לראייה מדאורייתא.

ה'כרתי ופלת'¹⁰ ביאר שהחשש להרגשה במקרים הללו מקורו בגמרא בנידה¹¹ שאומרת על שלושת המקרים הללו, שאישה עלולה לטעות בין הרגשת דם להרגשות של בדיקת עד או הרגשת שמש או הרגשת מי רגליים. אמנם ניתן לפרש את הגמרא שם באופן שהאישה הרגישה ובכל זאת טהורה, שכן אנו תולים שהרגישה משהו אחר, ורק טעתה וחשבה שהיא מרגישה דם, וכך אכן פירש רש"י שם את דברי הגמרא. אולם אפשר לפרש להפך לחומרה - האישה אומרת שלא הרגישה, כיוון שחושבת שמה שהרגישה היא הרגשת הדבר האחר, ולכן יש לחשוש להרגשה ולטמאה. מדברי הרמב"ם ו'תרומת הדשן' נראה שהם פירשו כפירוש השני,¹² ולכן יש להחמיר ולאסור גם באופן השלישי (של ה'חוות דעת') בראייה מיד לאחר הטלת מי רגליים. אמנם יש חולקים בדם לאחר תשמיש ובדם במי רגליים.¹³

חכמים אסרו גם דם שיצא שלא בהרגשה, כששאר שלושת התנאים מתקיימים, או שיתכן שהם מתקיימים.¹⁴ לדם כזה קראו חכמים 'כתם'.¹⁵ אך לעומת דם שאסור מן התורה בכל כמות ועל גבי כל דבר, כתם אוסר רק מדרבנן ורק בתנאים הבאים:

(א) גדול יותר מגריס.¹⁶

(ב) הכתם נמצא על דבר המקבל טומאה.¹⁷

(ג) הכתם לא נמצא על בגד צבעוני.¹⁸

(ד) אין מקור סביר אחר לתלות בו את הכתם.¹⁹

8. ראה חוות דעת, סי' קפג ס"ק ב.

9. חוות דעת, שם.

10. כרתי ופלתי, סי' קפג ס"ק א.

11. גידה נז ע"ב.

12. אמנם במקום אחר, לגבי חשש הרגשה בהטלת מי רגלים, פירש הרמב"ם, הל' איסורי ביאה פ"ה הי"ז, את דברי הגמרא כפי שפירשם רש"י, וצריך עיון.

13. ראה טהרת הבית, ח"א עמ' כא-כג באריכות.

14. ראה: שו"ע, יו"ד סי' קצ סעי' א; ש"ך, יו"ד סי' קפג ס"ק ב.

15. ראה שו"ע, יו"ד סי' קצ סעי' א. להלן נקרא לראיית דם בהרגשה, או במקרים שבהם יש חשש להרגשה כדלעיל, 'דם', ואילו לראיית דם ללא הרגשה נקרא 'כתם'. וראה להלן, שיש דעות שמחלקות באופן אחר בין הגדרת 'דם' להגדרת 'כתם'.

16. ראה שו"ע, יו"ד סי' קצ סעי' ה. הדעה המקובלת היום לשיעור של גריס היא של עיגול בקוטר של כ-19 מ"מ, קצת יותר מקוטרו של מטבע בערך של 1 ש. וראה פת"ש, יו"ד סי' קצ ס"ק י, שאף על פי שהטעם שלא גזרו על גריס ופחות הוא שיתכן שמדובר בדם מאכולת (כינה) ולא בדם מגוף האישה, לא גזרו גם כשלא שייך בפועל לתלות במאכולת. וראה שו"ע, שם סעי' ו ובנושאי כלים, שאם הכתם נמצא על הגוף, יש מחמירים בו גם כשהוא קטן מגריס.

17. ראה שו"ע, יו"ד סי' קצ סעי' ח.

18. ראה שו"ע, שם.

19. ראה שו"ע, יו"ד סי' קצ סעי' יא ואילך.

א. מהי הרגשה?

בשאלה מה נחשב להרגשה, שדם שנראה ביחד איתה אוסר מן התורה, מצאנו שלושה הסברים:²⁰

(א) הרמב"ם (הל' איסורי ביאה פ"ה הי"ז) כתב: 'הרגיש גופה ונזדעזע'. דהיינו 'זעזוע הגוף' הוא הרגשה.

(ב) שו"ת 'תרומת הדשן' (סי' רמו) כתב על אישה 'שהרגישה בעצמה שנפתח מקורה להוציא דם'. דהיינו 'פתיחת פי המקור' היא הרגשה.

(ג) שו"ת 'נודע ביהודה'²¹ דן באישה שאינה מרגישה את פתיחת פי המקור, אבל מרגישה שדם זב ממנה, וכתב ש'זיבת דבר לח' היא גם כן הרגשה. לעומת זאת, שו"ת 'חתם סופר'²² כתב ש'זיבת דבר לח' אינה הרגשה. ה'חוות דעת'²³ הסכים עם ה'נודע ביהודה' ש'זיבת דבר לח' נחשבת הרגשה, אבל דווקא כשהאישה מרגישה 'זיבת דבר לח' מהמקור, כלומר מהרחם, אבל הרגשה של 'זיבת דבר לח' בפרוזדור, כלומר מהנרתיק בלבד, אינה נחשבת הרגשה, שכן כפי שכתבנו לעיל, רגע האיסור הוא רגע יציאת הדם מהרחם ולא רגע יציאתו מהנרתיק,²⁴ ולא ייתכן שהרגשה של דבר שאינו אוסר לכשעצמו (זרימת דם בנרתיק) היא זו שתאסור, שהרי בזמן יציאת הדם שאמורה לאסור, לא הייתה שום הרגשה.

ב. הרגשת דם בימינו

בימינו, רוב הנשים טוענות שהן אינן מרגישות את יציאת הדם. לכאורה, אישה שאינה מרגישה כלל הרגשות של יציאת דם, לא תיאסר מן התורה בשום מצב. אם היא תקפיד ללבוש רק בגדי צבעונים או בגדים שאינם מקבלים טומאה,²⁵ היא גם לא תיאסר מדרבנן. לפוסקי הדורות האחרונים היה ברור שלא ייתכן מצב כזה, שאישה תקבל את וסתה, ולא תיאסר כלל, כיוון שראייתה הייתה שלא בהרגשה, אלא שנחלקו ביניהם מאיזה טעם בכל זאת האישה נאסרת.

'ערוך השלחן'²⁶ השיב על הטענה לחוסר הרגשה, וכתב שכל הנשים כן מרגישות, אלא שהן אינן מבינות מהי הרגשה, ויש ללמדן זאת. ואכן, במחקר שאלונים שערכו דוד שץ

20. ראה פת"ש, יו"ד סי' קפג ס"ק א, שמנה את שלושת סוגי ההרגשות, ומדבריו עולה שאין כאן מחלוקת, אלא כל אחת מההרגשות (למעט ההרגשה האחרונה ששנויה במחלוקת) נחשבת להרגשה שאוסרת מן התורה.

21. שו"ת נודע ביהודה (קמא), יו"ד סי' נה.

22. שו"ת חתם סופר, יו"ד סי' קמה ובעוד מקומות.

23. חוות דעת, סי' קצ ס"ק א.

24. יש מחלוקת בין הפוסקים, האם פרוזדור הכוונה לנרתיק או לצוואר הרחם. למחלוקת זו יש השלכות גם לנידון שלנו, אולם כיוון שבלאו הכי הנשים בימינו אינן מרגישות לא יציאת דם מהרחם ולא מצוואר הרחם (כפי שייכתב להלן) אלא לכל היותר את הזרימה בנרתיק, אין כאן המקום להאריך.

25. לדעת פוסקים רבים, התחבושות ההיגייניות שנשים משתמשות בהן לקבלת דם הווסת, אינן מקבלות טומאה, ראה ספר פוע"ה, פי"ג - כתמים הכ"ג.

26. ערוך השלחן, יו"ד סי' קפג סעי' סא-סב.

וידידיה סטרוק ופורסם ב'המעין',²⁷ הם מצאו שלמעלה מ-90% מהנשים שהשתתפו במחקר, דיווחו על הרגשה כלשהי בזמן הווסת. אלא שניתוח של תוצאות המחקר מלמד, שההרגשה אצל רוב גדול של אותן נשים הייתה כזו שאינה נחשבת להרגשה אוסרת מבחינה הלכתית, לכל הפחות לדעת רובם הגדול של הפוסקים.²⁸ בנוסף לכך, מחקר השאלונים נעשה ללא בקרה סטטיסטית. אולם נראה שהבעיה העיקרית שבו הייתה שהוא נוסח בכתב ללא בדיקה בעל פה שאותן נשים שמילאו את השאלונים הבינו במה מדובר. כך לדוגמה, המחקר מצא ש-23.62% מכלל הנשים מרגישות הרגשה של 'זיבת דבר לח' מצוואר הרחם לנרתיק. אחוז משמעותי כזה אינו מתיישב עם הניסיון המצטבר שלי של למעלה מ-15 שנות פסיקה בתחום, בהן שאלתי מאות רבות של נשים לגבי הרגשת 'זיבת דבר לח', ומעולם לא מצאתי אפילו לא אישה אחת, שבאמת הרגישה הרגשה כזו. גם הרגשות אחרות אותן בדקתי, כגון פתיחת צוואר הרחם, היו הרגשות נדירות מאוד, ואילו המחקרים ציינו 28.72% מהנשים שדיווחו שהן מרגישות כך, אחוז שאינו מתיישב כלל עם המציאות המוכרת לי. כך גם עולה משיחות רבות שקיימתי עם עמיתים לפסיקה, כך שקשה לי להסתמך על נתונים מחקרניים אלו.²⁹

ג. פתרונות לשאלת ההרגשה

כאמור לעיל, לפוסקים ברור שאישה שרואה דם וסת נאסרת מן התורה גם אם לא הרגישה בו, אלא שנחלקו ביניהם מדוע נאסרת. להלן נביא הסברים שונים שניתנו בפוסקים ובמחברים לשאלה מדוע בכל זאת האישה נאסרת מן התורה. לטעמים אלו יש נפקא מינות גדולות להלכה, אליהן נתייחס במהלך הדברים.

ככלל, אפשר לחלק את הפתרונות לשלושה סוגים:

(א) הרגשה אינה הדבר האוסר עצמו, אלא היא באה ללמד אותנו שמתקיים דימום אוסר, ואם אנו יודעים שמדובר בדימום אוסר, אין צורך בהרגשה כדי לאסור, כלומר ההרגשה היא 'סימן' ולא 'סיבה'.

(ב) יש להרחיב את הגדרת ההרגשות האוסרות.

(ג) במצבים מסוימים אנו חוששים שאישה הרגישה גם אם היא אינה מדווחת על הרגשה. נדון בסוגים אלו באופן פרטני:

27. דוד שיך וידידיה סטרוק, 'הרגשות הנדה בימינו', המעין 232 (טבת תש"פ), עמ' 34-42.
28. אף לפי דבריהם, אחוז הנשים שהרגישו הרגשות 'מוסכמות' עמד על כ-40%. לא ברור שאכן כל ההרגשות שדווחו שהמחברים קראו להן הרגשות 'מוסכמות', אכן מוסכמות על כלל הפוסקים.
29. המחקרים בדקו את הקשר בין התשובות על הרגשות לבין כמה פרמטרים, ומצאו שאצל נשים שמקפידות יותר על טהרת המשפחה, וכן אצל נשים שלמדו במידה רבה הלכות נידה לקראת החתונה, יש פחות הרגשות. מסקנת המחברים היא שככל הנראה, העובדה שיש מסר שמשודר לנשים אלו, ולפיו 'רוב הנשים אינן מרגישות', היא זו שגורמת לאותן נשים שלא להרגיש. אולם אפשר לומר דווקא להפך - העובדה שיש אלו למדו מה נחשב להרגשה מבחינה הלכתית, היא זו שגרמה להן להבין שמה שהן מרגישות, לא נחשב להרגשה מבחינה הלכתית. ראוי לציין, שבהמעין, 234 (תמוז תש"פ), עמ' 92-93, ענו המחקרים לכמה מההשגות שהשיגו עליהם במחקר זה. במסגרת דבריהם הם הודו שהמחקר לא בוצע באופן אקדמי, ובכל זאת לא שינו את מסקנותיהם.

1. שיטת ה'סדרי טהרה' - הרגשה היא 'סימן' ולא 'סיבה'

ה'סדרי טהרה' (סי' קצ"ק ס"ק צג) חקר, מדוע כתמים אינם אוסרים מן התורה, וזו לשונו: הא דקיימא לן דכתמים דרבנן, ומן התורה אין שום טומאה בכתמים... מאיזה טעם הוא? ויש לזה שני פנים: הא', כיוון דשלא בהרגשה אתיא, מהאי טעמא אין האישה טמאה לבעלה על ידי מציאת כתמים, דאפילו באו מגופה, מכל מקום כיוון דשלא בהרגשה אתו - טהורים, דגזירת הכתוב הוא, שאין האישה טמאה אלא ברואה בהרגשה, אבל שלא בהרגשה, אפילו רואה הדם שופעת מגופה, אפילו הכי טהורה מן התורה... ועוד יש לומר טעם אחר, דמשום הכי כתמים דרבנן, דהתורה לא טימאה, אלא היכא דוודאי מגופה אתיא, אבל כתמים דאיכא למימר דמעלמא אתיא, לא אסרה התורה. אף על גב דבעלמא קיימא לן (ביצה ג ע"ב) דספקא דאורייתא לחומרא, מכל מקום כאן גזירת הכתוב הוא דספיקא שריא... שאמרו רז"ל (נידה נז ע"ב) שאין האישה טמאה עד שתרגיש... מטעם דכשאינה מרגשת דאיכא לספוקי שאין הדם ממנה... לכן צריכה שתרגיש, שאז הוא בירור גמור שהדם ממנה, אבל אין הכי נמי אפילו בלא הרגשה, אי איכא ידיעה ברורה שהדם ממנה, אפילו לא הרגשה, טמאה.

דהיינו אפשר לומר שכדי שאישה תיאסר מן התורה, אין די שיצא ממנה דם, אלא צריך שאותו דם יצא בהרגשה, כלומר ההרגשה היא הסיבה לאיסור.³⁰ אך ניתן לומר שכדי שאישה תיאסר מן התורה, צריך לדעת בבירור שהדם יצא ממנה, וכשהיא מרגישה את יציאת הדם, זה סימן לכך שאכן הדם יצא ממנה בוודאות. ממילא, גם כשהיא יודעת באופן אחר שהדם יצא ממנה בוודאות, היא נאסרת מן התורה אף ללא הרגשה. אמנם מדברי שמואל בגמרא (נידה נז ע"ב) מוכח לכאורה שראיית דם שלא בהרגשה אינה אוסרת מן התורה, אף שוודאי הוא בא מגוף האישה, וכך נאמר שם: בדקה קרקע עולם וישבה עליה, ומצאה דם עליה - טהורה, שנאמר: בבשרה - עד שתרגיש בבשרה.

בגמרא רואים שגם כשהיא בדקה את המקום לפני שהתיישבה עליו, ומוכח שהדם בא מגופה, בכל זאת היא אינה נאסרת.³¹ אלא שה'סדרי טהרה' טען, שמדברי רש"י³² אפשר לדייק, שגם כשהאישה בדקה קרקע עולם, ייתכן שלא בדקה היטב, והדם לא הגיע מגופה, ולכן אינה נאסרת. בנוסף, ה'סדרי טהרה' דקדק מדברי תוס',³³ שאמנם שמואל סבר שהרגשה היא הסיבה לאיסור, אך אין הלכה כמותו. ה'סדרי טהרה' אמנם כתב שלדעת הרמב"ם כדי לאסור מן התורה צריך גם הרגשה וגם ידיעה שהדם הגיע מגוף האישה, אולם לדבריו, מרבית הראשונים סברו אחרת, וכך יש לפסוק להלכה. לפי דבריו אין מקום כלל לדיון שלנו, שכן גם אישה שאינה

30. ואין הכי נמי, שגם הרגשה בלבד אינה מספיקה, ואם יש מקום לטעות ולומר שההרגשה הייתה מוטעית, והדם לא יצא מגופה, האישה אינה נאסרת מן התורה, כפי שמבואר בסדרי טהרה שם.

31. כאן גם לא נאסרת מדרבנן מדיני כתמים, שכן הדם נראה על 'קרקע עולם', שאינה מקבלת טומאה.

32. רש"י, נדה נח ע"א ד"ה רב אשי.

33. תוס', נדה נח ע"א ד"ה מודה שמואל.

מרגישה כלל - אם היא יודעת בבירור שהדם יצא מגופה, היא נאסרת מן התורה. אלא שמרבית הפוסקים חלקו על דברי ה'סדרי טהרה'. שו"ת מהר"ם לובלין³⁴ כתב בפירושו, על פי דברי שמואל שהובאו לעיל, שאישה שלא הרגישה את יציאת הדם, אינה נאסרת מן התורה, גם אם ברור שהדם הגיע ממנה. כך גם מופיע בפירושו בדברי ראשונים רבים: הרמב"ן (נידה נב ע"ב) כתב: 'כתמים דרבנן הם, ואפילו בידוע שמגופה חזאי, דבר תורה טהורה'. ה'אור זרוע' (ח"א סי' שנא) כתב לגבי כתמים, שאוסרים מדרבנן בלבד: 'גזרו רבנן על הכתמים היינו ודאי שממנה יצא דם, אף על פי שלא הרגישה - טמאה'. ה'כלבו' (סי' פה) כתב:

ועוד החמירו חכמים בעניין זה, שמן התורה אין האישה מיטמאה, עד שתרגיש ותראה דם ויצא מבשרה, וחכמים החמירו ואמרו שכל הרואה כתם על בשרה או על חלוקה... שהרי מן המקור בא כתם דם זה.

כך גם משמעות ראשונים רבים, שההרגשה היא שגורמת לטומאה מן התורה, ביניהם הרשב"א³⁵, החינוך³⁶, הר"ן³⁷, הגהות מיימוניות³⁸ ועוד רבים, וכך גם פשט דברי ה'שלחן ערוך' (ריש סי' קפג), וזו לשונו: 'אישה שיצא דם ממקורה, בין באונס בין ברצון, טמאה, והוא שתרגיש ביציאתו'. משמע שאפילו אם ברור שהדם יצא ממקורה, אינה טמאה, מן התורה, כפי שהעירו נושאי הכלים במקום, כשלא הרגישה ביציאתו. ואכן, 'טהרת הבית'³⁹ הביא אחרונים רבים מאוד, שחלקו בפירושו על ה'סדרי טהרה', ופסקו להלכה, שאף אם ידוע שהדם יצא מגופה, אם יציאתו הייתה ללא הרגשה, אין האישה טמאה מן התורה.⁴⁰ אף על פי כן, כמה מן הפוסקים והמחברים נעזרו בעיקרון של ה'סדרי טהרה' כדי להסביר מדוע אישה שאינה מרגישה כלל, בכל אופן טמאה מן התורה באופנים מסוימים:

א) **שיטת הרב אלישיב** - אישה שאינה מרגישה כלל נאסרת גם ללא הרגשה: הרב יוסף שלום אלישיב, בחיבורו 'קובץ תשובות' (ח"א סי' פד) כתב שדווקא אצל אישה שידועת את הרגשותיה, יש להקל כשראתה דם ללא הרגשה, שכן: 'אם אינה מרגשת, אז הווה ריעותא', אבל אישה שאינה מרגישה אף פעם בראיית הדם, 'אם לא שייכא בהרגשה, לא אכפת לן'. דהיינו, הרגשה היא תנאי לאיסור דווקא אצל אישה שלעיתים מרגישה ולעיתים לא, אבל אצל אישה שאף פעם אינה מרגישה, לא ייתכן לומר שהרגשה תהיה תנאי לאיסור. לכן אצל אישה כזאת, כל פעם שהיא תראה דם שוודאי בא מגופה, היא תיאסר. אף ששיטתו אינה זהה עם שיטת ה'סדרי טהרה', באופן מעשי אצל אישה שאינה מרגישה

34. שו"ת מהר"ם לובלין, סי' ב, אליו התייחס הסדרי טהרה בדבריו.

35. רשב"א, תורת הבית, בית ז תחילת שער ד.

36. החינוך, מצווה קז.

37. חידושי הר"ן, נידה נז ע"ב.

38. הגהות מיימוניות, הל' איסורי ביאה פ"ד אות כ.

39. טהרת הבית, סי' א ס"ק ג.

40. מדברי שמואל שבגמרא שהבאנו בגוף הדברים עולה, שבאופן כזה, גם לא תיאסר מדרבנן אם ראתה את הכתם על דבר שאינו מקבל טומאה. כך כתב תורת השלמים, סי' קפג ס"ק א, גם לגבי כתם שהוא פחות משיעור גריס, וראה שו"ת חתם סופר (יו"ד סי' קנ), שדין זה נכון גם בימינו שאין מאכולת בשיעור כל כך גדול של גריס שניתן לתלות בה את הכתם. אמנם הכרתי ופילתי, סי' קפג ס"ק א, כתב שכוונת רבי זירא בדבריו על בנות ישראל שהחמירו על עצמן לשבת שבעה נקיים אפילו על דם חרדל, כוללת גם שיש להחמיר מדרבנן לטמא כל כתם שוודאי בא מגוף האישה.

אף פעם (והרב אלישיב דחה את דברי ערוך השולחן שהיא באמת מרגישה, רק אינה מודעת לכך), יש להחמיר כשיטת ה'סדרי טהרה', שאמר את דבריו על כלל הנשים. אמנם מדברי שאר הפוסקים נראה שלא חששו לשיטה זו, שכן שאר פוסקי הדור האחרון כתבו בפירוש שאין אישה נאסרת מן התורה ללא הרגשה, ולא חילקו בין נשים שמרגישות לבין נשים שאינן מרגישות. וכך כתב הרב אשר וייס (מנחת אשר, נדה עמ' יח):

אך לא כן נקטו הפוסקים, אלא דכל שלא הרגישה, אך בוודאי יצא מגופה, אינה טמאה אלא מדרבנן.

(ב) **שיטת הרב ד"ר מרדכי הלפרין** - דם שידוע שמקורו הורמונלי אוסר גם ללא הרגשה: מהרב ד"ר מרדכי הלפרין שמעתי פתרון דומה, אולם מעט שונה מדברי הרב אלישיב. לדבריו, דם אוסר הוא דם שנובע מסיבה הורמונלית (ולא ממכה).⁴¹ ההרגשה נועדה לוודא לא רק את העובדה שהדם הגיע ממקורה של האישה, אלא שהוא נובע מסיבה אוסרת. לכן, אצל אישה שאינה מרגישה אף פעם, כשברור לנו שמדובר בדם שמקורו הורמונלי, כגון דם וסת, דימום כתוצאה מנטיילת גלולות, דימום כתוצאה משינויים הורמונליים וכדומה, יש להחמיר ולאסור מן התורה אף אם האישה לא הרגישה, כשמדובר באישה שאינה מרגישה אף פעם.

(ג) **שיטת הרב יוסף מרקוס** - דם וסת אוסר גם ללא הרגשה: הרב יוסף מרקוס (במאמרו שצוין לעיל, הערה 1) העלה הצעה חדשנית לפתרון בעיית ההרגשה שהולכת בכיוון דומה. לדבריו, דם שאוסר הוא דם שהגיע כתוצאה מתהליך פיזיולוגי משמעותי שעבר על האישה. כשאישה רואה דם בכמות גדולה כשל וסת, הרי זו הוכחה שעבר עליה תהליך פיזיולוגי משמעותי, ולכן היא נאסרת מן התורה גם ללא הרגשה. כמו כן, כשאישה מרגישה את אחת מההרגשות האוסרות, זוהי הוכחה שעבר עליה תהליך פיזיולוגי משמעותי, ולכן היא נאסרת אפילו אם ראתה רק טיפת דם. דהיינו, דם וסת או דם בכמות גדולה אוסר גם ללא הרגשה, והרגשה נצרכת רק במקרים שבהם הדם לא היה דם כזה. הרב יואל קטן, במאמר תגובה למאמרו של הרב מרקוס⁴² דחה את כל ראיותיו, וטען שכיוון שלא מצאנו שיטה כזו מחודשת בין הראשונים, קשה לקבל אותה להלכה. גם הרב שלמה לוי, במאמר תגובה⁴³ כתב שדברי הרב מרקוס הם בגדר 'טעמא דקרא', והם נסתרים מהעובדה שאנו חוששים שכל אישה שראתה דם בבדיקה פנימית, ראתה אותו בהרגשה, אף בכמות קטנה. אם בסתם דם בכמות קטנה, כל עוד אין הרגשה, אין תהליך פיזיולוגי משמעותי, שהוא זה שאוסר, מדוע עלינו לחשוש שדווקא בבדיקה פנימית עם מעט דם הייתה הרגשה?

2. שיטת המהר"ם שיק וה'ציץ אליעזר' - הרחבת הגדרת ההרגשה

שו"ת מהר"ם שיק⁴⁴ התייחס גם כן לטענת הנשים של ימינו שהן אינן מרגישות את פתיחת פי המקור, וגם חלק על דברי ה'נודע ביהודה' שהרגשת 'זיבת דבר לח' בנרתיק

41. יוצא מכלל זה הוא דם לידה, ולדברי הרב הלפרין יש להרחיבו גם לדימום שנגרם מהיפרדות שליה וכדומה, שאף שהיה מקום להתייחס אליו כאל דם מכה, מפורש בדברי חז"ל שהוא דם אוסר.

42. צהר שם, עמ' 27-28.

43. שם, עמ' 29-30.

44. שו"ת מהר"ם שיק, יו"ד סי' קפד.

נחשבת להרגשה, וטען שדברי הרמב"ם על 'הרגיש גופה ונזדעזע' הם חלק מההרגשות האוסרות ויש עוד, וזו לשונו: 'והוא הדין שארי מקרי הגוף הרגילין בעת הווסת, נקראין הרגשה'. ולכן הסיק:

נהי שפתיחת פי המקור הרבה אין מרגישין, אבל שאר מקרה מרגישין, כמו שאמרו חכמינו ז"ל: אין אישה רואה דם, אלא אם כן ראשה ואבריה כבדין עליה, והיינו הרגשה.

שו"ת 'ציץ אליעזר' (ח"ו סי' כא) הרחיב את דבריו, ודן אף הוא בשאלת ההרגשה, וכתב שהטענה שהנשים בימינו אינן מרגישות אינה נכונה, וכך הסביר את דבריו:

ישנה עוד הרגשה עיקרית וקובעת, והוא הרגשת הזדעזעות וצער וכדומה בשעת קבלת הווסת, וזה ברור בלי צל של ספק שזה ישנו גם כיום על כל פנים אצל רוב הנשים. ואבאר את דבריי: הרמב"ם בפרק ח מאיסורי ביאה (הלכה ב) פוסק, דהרגשת דם וסת הוא שתרגיש בעצמה מפהקת ומתעטשת וחוששת פי כריסה ושיפולי מעיה ויסתמר שערות בשרה או ייחם בשרה וכיוצא במאורעות אלו. וכן פוסק בפרק ג מהלכות מטמאי משכב ומושב (הלכה ו), ומוסיף עלה: או ראשה כבד עליה או אבריה כבדין וכיוצא באלו. וכוונת הרמב"ם מבורר בזה, דהיינו דבהרגשת דם וסת זה טמאה היא מן התורה. והרי ברור דעל כל פנים אחת מכל ההרגשות האלה ישנן גם לנשי דידן לפני או עם קבלת וסתן.

דהיינו, יש להרחיב את הרגשת 'זעזוע הגוף' לכל הרגשה שיש לאישה בגופה בזמן שהיא מקבלת וסת, ואפילו אם ההרגשה הזו מגיעה לפני הווסת. מכיוון שלרוב הנשים יש 'כאבי מחזור' או תחושות אחרות בזמן הווסת, ממילא יוצא שאכן רוב הנשים מרגישות. מדבריו יוצאת גם קולא וגם חומרא: מצד אחד יוצא לפי דבריו, שאישה שראתה דם ללא הרגשה על דבר שאינו מקבל טמאה או על בגד צבעוני, לא תיאסר גם אם היא ראתה כמות גדולה של דם, וגם אם ברור שזהו דם רחמי ממקור הורמונלי.⁴⁵ מצד שני, כל תחושה שתהיה לאישה שלאחריה היא תראה דם, תאסור אותה מן התורה. לכאורה, ניתן לקבל את דבריו כאשר אישה מרגישה הרגשה מסוימת בזמן יציאת הדם. במצב כזה מוכח שזוהי הרגשה שהתלוותה ליציאת הדם, ומכיוון שבתורה או בדברי חז"ל לא הוזכר שההרגשה צריכה להיות דווקא פתיחת המקור או זעזוע הגוף, יש מקום להרחיב זאת לכל הרגשה מיוחדת שמתלווה ליציאת דם, שכן מוכח שההרגשה הייתה חלק מיציאת הדם. אולם אם מדובר בהרגשה שרק זמן מה לאחר שהאישה מרגישה אותה מגיע הווסת (ואפילו אם היא ממשיכה לזמן הווסת), מוכח שהיא אינה הרגשה של יציאת הדם, אלא הרגשה שמהווה סימן להגעת וסת קרובה. להרגשה כזו יש נפקא מינה הלכתית מדיני עונת פרישה, אולם כיצד ייתכן שתיחשב להרגשה שדם שיוצא ביחד איתה אוסר, אם מוכח שהיא אינה הרגשת יציאת הדם? גם בעניין זה, ניסיון רב שנים לימד אותי שמרבית הנשים טוענות, שכשהן מרגישות הרגשה כזו בפעם הראשונה, הן אינן חוששות שתראינה עכשיו (או אפילו בדקות הקרובות) דם, אלא רק שעליהן להתכונן לקבלת וסת בשעות (ולעיתים בימים) הקרובות. ואכן, המקור אותו הביא ה'ציץ אליעזר' מדברי הרמב"ם⁴⁶ כדי

45. כך כתב שו"ת ציץ אליעזר, בפירוש בתשובה נוספת, ח"ו סי' כג אות יב.
 46. רמב"ם, הל' איסורי ביאה פ"ח.

להוכיח את שיטתו, אינו עוסק כלל בהגדרת הרגשה לעניין דם שאוסר מן התורה, אלא לעניין חשש 'וסת הגוף', דהיינו מתי על בני זוג לפרוש מתשמיש מחשש שהווסת יגיע באותו יום.⁴⁷ גם המקור מהלכות מטמאי משכב ומושב עוסק באותו עניין לגבי דין אחר (טומאת טהרות למפרע). לכן לכאורה תמוהים דברי ה'ציץ אליעזר', שערבב בין שני הסוגים, כשלכאורה אין קשר ביניהם. בעניין זה, ראה בפירוש את דברי ה'דרכי טהרה' (פ"א ה"ה):

יש להבחין בין שני סוגי הרגשות יסודיות: האחת היא הרגשה שיש לאישה ביום הווסת או לפניו, כגון פיהוק, בחילה, כאב בטן וכל כיוצא בזה. הרגשות אלו קשורות לקביעת וסתות וידובר בהן בהלכות וסתות, ואין הן קשורות להלכות כתם ודם. השנייה היא הרגשה שהאישה מרגישה בעת יציאת הדם - הרגשה של יציאת דם. קשה להגדיר הרגשה זו, וכל אישה מכירה בעצמה מהי הרגשתה בשעת יציאת הדם.⁴⁸

כך שקשה לקבל למעשה את דברי ה'ציץ אליעזר' כפתרון לשאלת ההרגשות.

3. שיטת ה'אגרות משה' ו'שבט הלוי' - בכל כמות דם גדולה, יש לומר 'דלמא ארגשה ולא אדעתה'

שו"ת 'אגרות משה'⁴⁹ דן אף הוא בשאלה אם יש דבר כזה נשים שאינן מרגישות. מתוך דבריו משמע שהוא סובר כשיטת 'ערוך השלחן' שראינו לעיל, שהנשים באמת מרגישות, אלא שהן אינן יודעות לומר שזוהי הרגשתן. את דבריו הוא מוכיח מכך שאישה שמקבלת וסת, יודעת היטב שהיא נאסרה. מדבריו שם עולה, שאף אם אישה אומרת שהיא לא הרגישה כלל את וסתה, כשהיא מקבלת וסת יש לומר 'דלמא ארגשה ולא אדעתה'. דברים מפורשים מופיעים בשו"ת 'שבט הלוי' (ח"י סי' קמב):

ואשר שאל דעת עני כמוני, בעניין ריבוי נשים בזמן הזה, שגם בהגיע וסתן אינם מרגישות, רק מוצאות בגדיהם התחתון נעשה לה, ותוכן שאלתכם אם יש מקום להקל על פי זה איזה קולא, בבגד שאינו מקבל טומאה, או בגדי צבעונים? הנה פשוט בעיני מעודי, דבזמן הזה צריכים אנו להחמיר בזה כעין ראייה בהרגשה ממש, לא משום שיטת הסדרי טהרה⁵⁰... דלהלכה אפילו בלא הרגשה טמאה מדאורייתא, דזה ודאי נדחה מכל הפוסקים למעשה. אבל הטעם לדון בזמן הזה ראייה ודאי מגופה כראייה דאורייתא גם בלי הרגשה, על פי מה שכתב הרמב"ם, דרוב דמים על ידי הרגשה, ואנו חוששים שכן הרגישה, אלא שבזמן הזה שהרבה נחלשו החושים, ועצבנות ותימהון שכיח מאד, אי אפשר להעמיד על דבריהם שלא הרגישו כלל. וכיוון לפי הטבע רוב בא בהרגשה, ובזמן הזה ריבוי מאוד לפי המציאות אינם מרגישות, אין זה אלא חסרון חוש להבדיל בהרגשה.

47. ראה שם ה"ג.

48. ראה גם ערוך השלחן, יו"ד סי' קפג סעי' נט, שדחה בפירוש את הדעה שדברי הרמב"ם על הרגשות הווסת כוונתם להרגשת יציאת הדם שאוסרת.

49. שו"ת אגרות משה, יו"ד ח"ד סי' יז אות יב.

50. שהבאנו לעיל.

את דבריהם אפשר להבין בשני אופנים:

(א) כל עוד לא מדובר בווסת, ייתכן שלא הייתה הרגשה, אבל וסת גמור אמור לבוא בהרגשה, ולכן גם כשלא הייתה הרגשה, אנו מתייחסים לראייה כאילו הייתה בהרגשה. קשה מאוד לקבל סברה זו, מכיוון שאנו יודעים שגם דימום שאינו וסתי, על פי ההגדרות הרפואיות של וסת, יכול להגיע מסיבות דומות מאוד לסיבות שגורמות לווסת, דהיינו נפילה ברמת ההורמונים שאחראים על רירית הרחם - האסטרוגן והפרוגסטרון, ואין סיבה להניח שזה ייחשב לראייה בהרגשה וזה לא.

(ב) כאשר אישה רואה כמות דם יחסית גדולה, במיוחד כשראייה זו לא הייתה חד פעמית, יש מקום גדול לחשוש שהיה לפחות רגע אחד קטן שבו הייתה לה הרגשה, אלא שהיא לא שמה לב אליה. כל עוד מדובר בראייה קטנה, איננו חוששים לכך, שכן האישה טוענת שלא הרגישה, והיא נאמנת בטענתה זו. אולם כשהראייה גדולה יותר, כאן גדל החשש שבאמת לא שמה לב. נראה שזו הייתה כוונת ה'אגרות משה', שכן כמה מתלמידיו מעידים משמו שהיה מחמיר בריבוי דם על בגד צבעוני או על דבר שמקבל טומאה. כך לדוגמה מופיע בספר 'הלכות נדה' (איידר, ח"א הערה קג):

שמעתי מפי הגאון רבי משה פיינשטיין זצ"ל, דאף שנוהגים להקל בכתם על בגד צבוע, מכל מקום אם יש כל כך דם על הבגד, שלפי ראות עיני המורה אי אפשר לבוא בלא הרגשה, יש להחמיר.

וכן כתב בספר 'חוק וזמן' (פ"ב הערה כא):

כך שמעתי בשם מרן הגאון רבי משה פיינשטיין זצ"ל מתלמידו הגאון הרב אלימלך בלוט שליט"א, שאמר לו הגאון זצ"ל, דאם יש דם מספיק כדי לכסות כל תחתית הבגד הרגיל סמוך לבשרן, אמדינן שהיה כהרגשה.

שו"ת 'מעין אומר'⁵¹ כתב בשם הרב פיינשטיין גדר של ריבוי דם, והוא כמות בגודל של חצי שטר של דולר. בספר 'חוק וזמן' (שם) הובא מפי פוסקים רבים נוספים, שיש להחמיר בריבוי דם ללא הרגשה כאילו היה בהרגשה. כך גם כתב בשו"ת 'מעין אומר'⁵² בשם הרב עובדיה יוסף, וכך הורה לנו בתאריך י' בטבת תש"ס הרב יעקב שכנזי (שאמר שמקובל להקל עד כמות של שלושה גריסים). נראה שזוהי הדעה המקובלת על הפוסקים, וזהו הפתרון לבעיית ההרגשה בזמן הזה.⁵³

ד. מהי כמות הדם האוסרת?

כאמור לעיל, מקובל על הפוסקים, שאישה שרואה כמות דם גדולה, אפילו ראתה אותו על דבר שאינו מקבל טומאה או על בגד צבעוני, יש לחשוש שנאסרת מן התורה גם אם לא הרגישה ביציאת הדם. אלא שמענתה נשאלת השאלה: מה נחשב לכמות דם גדולה שבה נחשוש לראייה בהרגשה? הרי בדברי חז"ל והראשונים לא מצאנו דבר כזה, כיוון

51. שו"ת מעין אומר, ח"ז הל' נדה סי' י.

52. שו"ת מעין אומר, ח"ז סי' מה, רי.

53. ראה גם את תגובתו של הרב יואל קטן למאמרו של הרב מרקוס הנ"ל, שהשתמש אף הוא בסברת 'דלמא ארגשה ולא אדעתא' להסביר מדוע גם אישה שטוענת שלא הרגישה, נאסרת מן התורה בקבלת וסת.

שאצלם היה ברור שסתם אישה רואה דם בהרגשה, וממילא לא ניתנו גדרים בכך. מצד אחד, ודאי שראיית כתם בשיעור של גריס או מעט יותר אינה 'ריבוי דם', שכן אחרת אין משמעות לכך שחז"ל לא גזרו איסור בדבר שאינו מקבל טומאה או בבגדי צבעונים. מצד שני, ודאי שראיית דם בשיעור של וסת או קרוב לכך תאסור, שכן אחרת אין משמעות לאיסור של 'ריבוי דם'. בטווח הביניים שהוא גדול מאוד - בין כמה גריסים לבין קרוב לווסת מלאה - מצינו דעות שונות ושיעורים שונים. לעיל ראינו את שיטת הרב שכנזי שדיבר על שלושה גריסים ואת השיעור שנמסר משמו של ה'אגרות משה' - חצי שטר של דולר. השטח של שטר דולר אמריקני הוא קצת יותר מ-100 סמ"ר (אורך כ-15.6 ס"מ ורוחב כ-6.6 ס"מ). מכיוון שהקוטר המקובל של גריס הוא כ-19 מ"מ, שטחם של שלושה גריסים עגולים הוא כ-8.5 סמ"ר. דהיינו השיעור האוסר לפי ה'אגרות משה', כ-50 סמ"ר, הוא פי 5-6 משיעורו של הרב שכנזי. שיעור זה הוא כמובן פחות פי כמה וכמה מהשיעור של קרוב לווסת, שזה מה שעולה לכאורה מתגובתו של הרב קטן הנזכרת לעיל, כך שהפער בין הדעות השונות הוא עצום. לכן נראה לעניות דעתי להציע, שהגדרת 'ריבוי דם' לא תתבסס על שטח מסוים של דם (שכן לא מצינו הגדרה כזו בדברי חז"ל, ודברי הפוסקים שראינו הם רק השערה בעלמא), אלא על סימנים מוסכמים, שנשים רגילות לראות אותם כ'ריבוי דם'. לפי הצעתי, שמבוססת על פסיקה ארוכת שנים ועל שימוש תלמידי חכמים, נראה שיש להגדיר כ'ריבוי דם', וממילא לחשוש לאיסור דאורייתא, כשמתקיים אחד מהתנאים הבאים:

- (א) האישה יודעת לומר שכמות הדם שראתה במשך יום מסוים מתקרבת לכמות הדם שהיא רואה באחד מימי הווסת, מלבד במקרים שבהם הווסת מתחילה או מסתיימת בהכתמות קלות. הכוונה כאן היא לאחד מימי הווסת ממש, גם אם לא היום שבו היא רואה את עיקר הדם.
- (ב) האישה יודעת לומר שהיא ראתה כמות נכבדת שאפשר למדוד אותה באחוז מסוים מהווסת (כגון רבע וסת).
- (ג) האישה נאלצה לשים פד עבה כדוגמת הפדים שנשים נוהגות לשים בזמן וסתן, מה שנקרא 'תחבושת היגינית'.⁵⁴
- (ד) לאישה אמנם די בשימוש בפדים דקים יומיומיים - 'תחתוניות' - אך היא צריכה להחליף כמה כאלה במהלך היום, כיוון שהם מתמלאים,⁵⁵ במצב כזה, אם מדובר ביום חד פעמי שבו היה צורך להחליף 2-3 תחתוניות שהתמלאו, והדבר אינו חוזר על עצמו, יש מקום בכל זאת להקל.

54. בעניין זה יש להעיר שתי הערות: (א) יש נשים שמשמשות בזמן הווסת בטמפון לצורך קבלת הדם.

אישה שראתה דם על טמפון, אפילו בכמות קטנה, נאסרת ממילא כדין ראיית דם בבדיקה פנימית. (ב) לעיתים אישה חוששת שהווסת הגיעה, ולכן היא שמה תחבושת היגינית, אולם לאחר מכן מתברר שלא היה בזה צורך. הכוונה בדברים למעלה היא שלולי התחבושת ההיגינית, הדם היה נוזל, כשהפדים הדקים (תחתוניות) לא מספיקים.

55. גם כאן צריך לשים לב, האם ההחלפה הייתה כיוון שהפד התמלא, או שאותה אישה מרגישה שלא בנוח אפילו עם מעט דם, ולכן היא נוהגת להחליף את הפדים כמה פעמים ביום (שאז אין להחמיר).

ה. סיכום ומסקנות

- א. ראיית דם יכולה לאסור את האישה מהתורה או מדרבנן, ויכולה גם שלא לאסור כלל.
- ב. המקרים שבהם אישה נאסרת מן התורה, או שיש לחשוש שהיא נאסרת מן התורה הם מקרים של ראיית דם בהרגשה או בחשש הרגשה:
  1. אישה שראתה דם שלווה בהרגשה של פתיחת צוואר הרחם או זעזוע הגוף, ויש אומרים גם זיבת דבר לח. בעניין זה נראה לומר שיש לחשוש לשיטה זו, אבל רק אם ההרגשה של 'זיבת דבר לח' היא בעומק ממש.
  2. אישה שראתה דם בבדיקה פנימית, ובכלל זה גם בבדיקה פנימית של רופא או על איבר הבעל לאחר חיי אישות.
  3. יש אומרים שגם אישה שראתה דם במהלך חיי אישות או מיד לאחריהם וכן במהלך הטלת מי רגליים או מיד לאחריהם.
- במקרים כאלו האישה נאסרת בכל כמות דם שתראה, ולא משנה על מה היא ראתה את הדם, אלא אם כן ניתן לתלות שהדימום הגיע מסיבה שאינה אוסרת, כגון דם מכה.
- ג. אישה נאסרת מדרבנן כשהיא מוצאת כתם דם שהגיע ללא הרגשה, ובלבד שמתקיימים כל התנאים הבאים **במצטבר**:
  1. גודלו של הכתם היה יותר מגריס, השיעור המקובל הוא עיגול בקוטר של 19 מ"מ או יותר.
  2. הכתם נמצא על דבר המקבל טומאה או על בגד שאינו צבעוני.
  3. לא ניתן לתלות את מקורו של הכתם בדבר אחר.
  - ד. במקרים שלא עומדים בתנאים לעיל, האישה אינה נאסרת, אפילו אם היא רואה דם, זאת שלא כשיטת ה'סדרי טהרה', שאם אישה יודעת שהדם ודאי בא מגופה היא נאסרת מן התורה גם ללא הרגשה, ושלא כשיטת ה'כרתי ופלט' שבמקרה כזה היא נאסרת מדרבנן.
  - ה. בימינו נשים רבות טוענות שהן אינן מרגישות את ראיית הדם אפילו בשעת וסתן. לפוסקים היה ברור שלא ייתכן שאישה תראה וסת ולא תיאסר מן התורה, והרי אם היא שמה דברים שאינם מקבלים טומאה וכדומה, היא אמורה לא להיאסר אפילו מדרבנן. הפוסקים והמחברים הציעו כמה פתרונות כדי להסביר מדוע האישה בכל זאת נאסרת מן התורה. לפתרונות אלו יכולות להיות נפקא מינות הלכתיות:
    1. יש פוסקים שכתבו שהנשים כן מרגישות, ורק לא מודעות לכך, ולכן צריך ללמד אותן מהי הרגשתן. נראה לכאורה ששיטה זו אינה מציאותית, לכל הפחות אצל אחוז נכבד מהנשים.
    2. יש פוסקים שכתבו שאישה שאינה מרגישה, נאסרת בכל דם שברור שבא מגופה, ודווקא אצל אישה שלעיתים מרגישה, היעדר ההרגשה הוא הסיבה להתיר. באופן דומה, יש מחברים שצמצמו דעה זו, אבל כתבו שכך יש להתייחס לכל דימום שידוע שמקורו הורמונלי או שהוא מרובה. מרבית הפוסקים לא קיבלו גישה זו.
    3. יש פוסקים שהרחיבו את גדר ההרגשה לכל תחושה שיש לאישה לקראת או בעת קבלת הווסת. לדעתנו יש לקבל גישה זו, כשמדובר בהרגשה שמלווה את יציאת הדם, אולם הניסיון מלמד שאצל רוב הנשים הרגשה זו מקדימה את הגעת הווסת. מרבית

הפוסקים התייחסו להרגשה זו כאל וסת הגוף שיש לה השלכות לגבי חיוב עונת פרישה, אולם לא ייתכן שזו תהיה הרגשה אוסרת, שכן היא לא מגיעה ביחד עם הדימום (אף אם היא נמשכת בזמן הדימום).

4. הגישה שמקובלת אצל פוסקים רבים, וכך מורים למעשה רוב מורי ההוראה כיום היא שכשאישה ראתה 'ריבוי דם', אנו חוששים שמא הרגישה ולא שמה לב (כפי שאנו פוסקים לאישה שראתה דם בבדיקה פנימית), ונראה שיש לקבל גישה זו להלכה.

ו. מקצת הפוסקים שאחזו בשיטה האחרונה ניסו לתת גדר 'כמות' ל'ריבוי דם'. הבעיה בגדר כזה היא שאין לו שום מקור בפוסקים הקדומים, וגם לא ברור כיצד נקבע דווקא גדר זה. ואכן, הפערים בין הגדרים השונים שניתנו הם גדולים מאוד.

ז. לכן הצעתנו היא לתת גדרים 'איכותיים' לא כמותיים. גדרים אלו מתבססים על תחושות הנשים עצמן, שראייה כזו היא ראייה של 'ריבוי דם'. גם גדרים אלו צריכים להיות ברורים כמה שיותר, כדי שניתן יהיה לפסוק על פיהם, אולם מטבע הדברים, הם אינם מוחלטים כמו הגדרים ה'כמותיים'. ואף על פי כן, נראה שיש לפוסק שנשאל בעניין זה ללכת על פיהם, לאחר שהוא מברר היטב שאכן לא הייתה הרגשה. ויהי רצון שלא תצא תקלה תחת ידינו.

